

Јована Раковић*

Шеф Одсека, виши саветник,

Управа за сарадњу с црквама и

верским заједницама, Београд, Србија**

ДЕСНА РУКА СВЕТОГ ЈОВАНА КРСТИТЕЉА У СИЈЕНИ: ПРИМЕР ОГУЂЕЊА РЕЛИКВИЈЕ У ВЛАСНИШТВУ СРПСКЕ ЦРКВЕ

Апстракт: Рад говори о десној руци Светог Јована Крститеља, која се данас налази у Сијени (Италија). Након смрти српског деспота Лазара Бранковића, његова удовица Јелена Палеолог Бранковић однела је део српских драгоцености, укључујући и ову реликвију свом оцу Томи Палеологу који ју је неовлашћено поклонио папи Пију II. Рад анализира акте који су састављени с циљем да легализују прелазак реликвије у власништво папе Пија II и града Сијене а у којима изостају кључне чињенице које би показале порекло и право власништва над светињом. Рад разматра могућности повратка овог културног и духовног блага.

Кључне речи: Десна рука Светог Јована Крститеља, Свети Сава, Јелена Палеолог Бранковић, Тома Палеолог, папа Пије II.

*

Реликвија деснице Светог Јована Крститеља у власништву Српске цркве од 1219.

Свети Сава је у време латинске окупације Цариграда, када се чинило да крсташка војска све више потписује православље, имао јасну свест и намеру да Србе учврсти у православној вери. Стога је 1219. у Никеји где су се привремено налазили византијски цар и цариградских патријарх затражио и добио аутокефалност за Српску цркву. Током тог (и

* jovana100@yahoo.com

** Аутор је на докторским студијама Филолошког факултета Универзитета у Београду на модулу Култура. Ставови изнети у овом раду представљају лична научно-истраживачка становишта аутора и не изражавају званичан став нити политику институције у којој је аутор запослен.

других) путовања долазио је до реликвија и драгоцености које су разним путевима стизале до њега – било куповином, било као поклон тадашњих црквених и државних великодостојника.¹ Те реликвије и драгоцености Свети Сава је донео у Србију а једна од њих је и реликвија десне руке Светог Јована Крститеља која је од 1219. власништво Српске цркве.

Кључни доказ о припадању реликвије којом се бави овај рад је натпис на поклопцу реликвијара где је на старосрпском написано: „Претечина десница Јованова. Покриј ме, Саву, архиепископа српскога.“²

Време када је десна рука Светог Јована Крститеља већ била под окриљем Српске цркве је могуће утврдити на основу два примарна извора: 1) поклопца реликвијара који говори да је власништво Светог Саве из времена када је био архиепископ, што даје временски оквир између 1219. и 1233. Свети Сава је ову реликвију предао свом брату, српском краљу Стефану Првовенчаном, који ју је поклонио манастиру Жича;³ 2) Прве жичке повеље из 1219. која је службени акт српског краља Стефана Првовенчаног и у којој су наведени дарови манастиру Жича, који је био седиште Српске цркве. У повељи пише: „Овом пресветом храму Спаса нашега Исуса Христа, по неизрецивој милости његовој, коју сатвори са нама, ја Стефан, по Божјој милости венчани први краљ све српске земље, Диоклитије и Травуније и Далмације и Захумља, са превазљубљеним сином својим Радославом, по Божјој милости мојим намесником, приносимо Твоја од Твојих, да бисмо били помињани у молитвама, дар Спасу нашем Исусу Христу и његовим светима: свете частице часног и животворећег крста Господњег и светих страсти Христових и од ризе и појаса Пресвете Богородице и од деснице светог пророка Претече Крститеља Јована, коју положи на теме Господње, крстећи га, и од главе Претечине и од моштију свих светих апостола, пророка, сребрне и рипиде многе и завесе и покрове свете и ризе часне и света јеванђеља и књиге многе и друге украсе који су на просвећење Спасу нашем Исусу Христу.“⁴

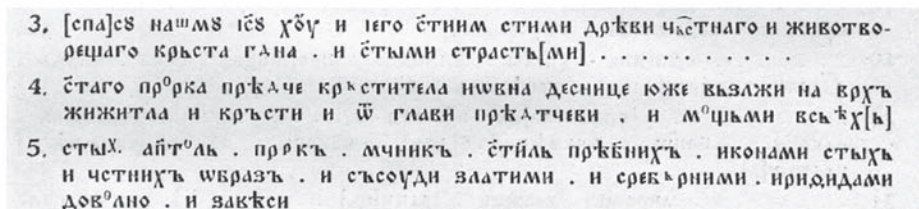
Чињеница да на поклопцу реликвијара стоји молитва Светог Саве као српског архиепископа и да се та реликвија помиње као дар манастиру Жича у владарској повељи Стефана Првовенчаног из 1219. доказује да је она од тада власништво Српске цркве.

¹ Теодосије, *Живот Св. Саве*, у: Стара српска књижевност I, Матица српска – Српска књижевна задруга: Нови Сад – Београд, 1966, 206–207.

² Danica Popović, „The Siena relic of St John the Baptist's right arm,” *Зограф*, 41, Београд, 2017, 83.

³ *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321, приредили Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд: Историјски институт, 2011, 89–95.

⁴ „Жичка повеља,” Манастира Жича, <https://zica.org.rs/o-manastiru/zicka-povelja/>. [приступљено: 2.2.2026.]

Део преписа Жичке повеље српског краља Стефана Првовенчаног из 1219. где се наводи десница Претечина као део једна од светиња у манастиру (детал)⁵

Одношење руке Светог Јована Крститеља из Српске цркве и пут у Италију

Пред насртајем Турака и њиховим продирањем на Балкан након пада Цариграда 1453. прилике у Српској деспотовини су бивале све теже. Деспот Лазар Бранковић који је у то време био владар српске државе је умро 1458. После смрти деспота Лазара Бранковића власт је наследио његов брат деспот Стефан Бранковић. Међутим, Лазарева удовица Јелена Палеолог Бранковић је с босанским краљем Стефаном Томашем сковала план да уда своју ћерку Јелачу за Томашевог сина Стефана Томашевића, како би свргли с власти српског деспота Стефана Бранковића. За то су имали подршку Угарске. Српски деспот Стефан Бранковић није имао никакве шансе да задржи власт док су против њега била два римокатоличка краља (угарски и босански) и снаја Јелена Палеолог Бранковић па је свргнут 1459. Након тога угарска круна признала је титулу српског деспота Стефану Томашевићу, сину босанског краља, али Српска црква није учествовала у његовом проглашењу за српског деспота јер је био римокатоличке вере а није га прихватио ни српски православни народ.⁶ Притом, седиште Српске патријаршије је у то време још увек било у Смедереву, док Османлије 1463. нису дефакто укинуле Српску патријаршију а њене епархије потчиниле Охридској архиепископији.

На основу свега наведеног произилазе две чињенице кључне за тему која се тиче реликвије деснице Светог Јована Крститеља: 1) Реликвија деснице Светог Јована Крститеља која је 1219. владарским актом поклоњена манастиру Жича припадала је Жичкој архиепископији односно од 1346. Пећкој патријаршији тј. Српској цркви, 2) Последњи српски владар пред пад Српске деспотовине кога је Српска црква признала био је деспот Стефан Бранковић и канонизован је као Свети Стефан Слепи.

⁵ Егон Фекете, „Учешће Св. Саве или његових сарадника у изради Жичке повеље”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 2, Нови Сад, 1959, 85.

⁶ Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд: Службени гласник, 2021, 578-598.

Након пада Смедерева под османску власт (1459), Јелена Палеолог Бранковић је преко Угарске пребегла у Босну да би потом отишла на Крф.⁷ Међу драгоценостима које је понела приликом бекства из Смедерева била је и десница Светог Јована Крститеља коју је Свети Сава даровао свом брату српском краљу Стефану Првовенчаном а он је затим подарио Српској цркви. Јелена Палеолог Бранковић је узела и изнела из Србије ову реликвију и друге вредности које су у то време и даље биле у власништву Српске патријаршије чије је седиште у тренутку отуђења тих драгоцености било у Смедереву. Тиме је реликвија деснице Светог Јована Крститеља, након 240 година неовлашћено изнета из Српске цркве.

Тома Палеолог и његова ћерка Јелена Палеолог Бранковић, удовица српског деспота Лазара Бранковића састали су се у Анкони 1461. или 1462.⁸ и том приликом му је највероватније предала реликвије које је понела из Србије. Ипак, папа Пије II указује да је Тома Палеолог бродом донео реликвију деснице Светог Јована Крститеља коју му је дала ћерка⁹ што отвара могућност да је Јелена Палеолог Бранковић ову светињу можда свом оцу дала на Крфу пре његовог одласка у Италију 1460. Но, где год да је Јелена Палеолог Бранковић свом оцу Томи Палеологу предала реликвију и друге драгоцености, њихов пут је неовлашћено водио до руку папе Пија II.

У аутобиографији папа Пије II описује долазак Томе Палеолога у Италију и наводи да је том приликом морејски владар донео велику светињу, главу Светог апостола Андреја. Папа Пије II о том догађају пише: „Тома Палеолог, у међувремену, брат Константина, последњег цара Грка, пошто су му Турци одузели царство, дође у Рим, оставивши у Анкони драгоцену главу светог Андреја, о којој ћемо касније говорити на свом месту. Папа је благонаклоно примио изгнаника и, као човека најплеменитије крви, доделио му стан у здањима Светог Духа, недалеко од палате, и одредио му месечне трошкове од три стотине златника. Кардинали су додали још двеста, а дарована му је и златна ружа на Недељу која по томе и носи име – част која припада најплеменитијима.“¹⁰

Дакле, рука Светог Јована Крститеља није била једина светиња коју је током свог боравка Тома Палеолог предао папи. Дао му је и главу Светог

⁷ Момчило Спремић, *нав. дело*, 596.

⁸ *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes 1401–1477*, trans. Marios Philippides, Amherst: The University of Massachusetts Press, 1980, 85.

⁹ Milena Joksimović, „Pope Pius II's charter of donation,” 98, 103.

¹⁰ Pius II, *Pii Secvndi Pontificis max, Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*, à R.D.ioanne Gobellino vicario Bonnen. iamdiu composit, & a R.P.D. Francisco Band. Picolomineo Archiepiscopo Senesi ex vetusto originali recogniti, Romae: Ex typographia Dominici Basae, 1584, 236.

апостола Андреја, крст српског архиепископа Светог Саве (ставроотека) који се данас налази у музеју у Пијенци и друге.¹¹

Прелазак руке Светог Јована Крститеља у катедралу у Сијени (6. мај 1464)

Реликвија прелази у руке папе Пија II 5. маја 1464. који је већ наредног дана дарује граду Сијени. Како бисмо боље сагледали начин преласка ове реликвије код папе Пија II односно Катедрале у Сијени потребно је да пажљиво анализирамо и размотримо чињеничну ваљаност три документа који осветљавају ову ситуацију а то су: 1) Нотарски акт који бележи даривање реликвије папи Пију II од стране Томе Палеолога 5. маја 1464. а који се чува у Историјском архиву Опере Метрополитане из Сијене под бројем AOMS 33 (37), с. 81r-v,¹² 2) Папина даровна повеља, акт од 6. маја 1464. којим папа дарује реликвију Сијени¹³, 3) Белешка с почетка 17. века Муција Плачидија, ректора Историјског архива Опере Метрополитане из Сијене која се чува у Историјском архиву Опере Метрополитане из Сијене под бројем AOMS 32 (36), с. 31v.¹⁴

1) Тома Палеолог није имао право да папи поклони реликвију која припада Српској цркви, а коју је Јелена Палеолог Бранковић неовлашћено понела приликом бекства из Смедерева. Посебно је важно да је Српска црква следила завет Светог Саве са самртне постеље у Трнову, да се прикупљене драгоцености које је донео чувају у Жичи и Студеници односно у Српској цркви.¹⁵ Будући да је Жича пред пад Српске деспотовине била под влашћу Османлија, седиште Српске цркве пренето је у Смедерево, где су се очито чувале неке од светиња које је Свети Сава прикупио. С тим у вези, мора бити оспорен документ којим Тома Палеолог даје папи реликвију деснице Светог Јована Крститеља јер он над њом није имао право власништва.

2) У тексту папине даровне повеље, која је датирана само један дан након што је папа Пије II добио реликвију од Томе Палеолога, уочавамо да нису наведене тачне и комплетне информације које се односе на реликвију: а) порекло реликвије; б) речи и језик угравиране на поклопац реликвијара које указују на порекло и припадност реликвије; в) информације које се

¹¹ Anita Paolicchi, *Reliquiari e tabernacoli. Un'indagine comparativa delle oreficerie sacre del mondo bizantino-slavo*, (докторска дисертација, Università degli Studi di Firenze, 2020, 38–39.

¹² Исто, 38.

¹³ Milena Joksimović, „Pope Pius II's charter of donation of the arm of St John the Baptist to Siena cathedral”, *Зограф*, 41, Београд, 2017, 95-105

¹⁴ Anita Paolicchi, *Reliquiari e tabernacoli*, 40.

¹⁵ Даница Поповић, *Ризница спасења. Култ реликвија и српских светих у средњовековној Србији*, Београд: Балканолошки институт САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2018, 167

односе на контекст и време доласка реликвије у Српску цркву; г) сведочење о веродостојности боравка реликвије у Цариграду.

а) У повељи се наводи да је Тома Палеолог донео реликвију из Константинопоља. Контрадикција с том информацијом о пореклу реликвије је и то што се мало касније у истој повељи наводи да је Тома Палеолог добио реликвију од ћерке Јелене.¹⁶ Тома Палеолог није могао да донесе реликвију из Константинопоља јер је његова ћерка ту реликвију понела из Србије.

б) Део повеље који описује натпис на реликвији наводи: „Grece littere sonant: *Agios Iohannes*, quod interpre– | <ta>tur: ‘Sanctus Iohannes’, Illirice vero: predece scivoia desniça Iohannova, Christitolona, poerime Savu archiepiscopal, que sonant Latinis litteris: ‘pura dextera Iohannis Baptiste, protege servum archiepiscopum’.”¹⁷ У даљем преводу то значи: „Грчке речи гласе *Agios Iohannes*, што значи ‘Свети Јован’, а илирске *predece scivoia desniça Iohannova Christitolona, poerime Savu archiepiscopa*, што на латинском гласи: ‘чиста десница Јована Крститеља, чувај раба архиепископа’.”¹⁸ Погрешно је наведено да се ради о неком рабу архиепископу, име „Сава“ се уопште не спомиње на латинском језику и изостављен је придев „српскога“.

Ако погледамо поклопац на реликвији види се инскрипција на старосрпском језику, тј: „+ прѣдѣтечева десница иванова + покрии ме саву архиепискоупа срѣбскога“¹⁹ односно „Претечина десница Јованова. Покриј ме Саву архиепископа српскога“.

Дакле, поклопац на реликвији јасно говори да је реч о Сави српском архиепископу и српском језику, а папина даровна повеља то крије јер неистинито приказује да се ради о неком „рабу архиепископу“.

в) Повеља не даје тачну информацију о узроку и времену преласка реликвије из Цариграда у Српску цркву. Папина даровна повеља описујући то наводи: „Та је пак рука дуго с највећим поштовањем чувана у манастирској цркви Светог Јована у Константинопољу, и Грци је побожно држаху у највећој части. О томе јасно сведоче и то чврсто јемче бројни поуздани сведоци. Међутим, пошто је током претходних година дивљи и окрутни непријатељ свега што је хришћанско, Мехмед, погани турски тиранин, заузео Константинопољ и оскврнуо и опленио све светиње, будући да је овај, премда свирепи, непријатељ хришћана задржао све светиње, ове исте мошти заједно с многима другима беху продате хришћанима за новац и доспеше до деспота Рашке, како тако часне светиње не би пропале на срамоту свега што је хришћанско. Супруга тог деспота је пак била кћер пресветлог кнеза Томе Палеолога, деспота и краља Пелопонеза, који се

¹⁶ Milena Joksimović, „Pope Pius II’s charter of donation”, 97-98, 103.

¹⁷ Исто. 98.

¹⁸ Исто, 103.

¹⁹ Danica Popović, „The Siena relic”, 83.

сада назива Мореја, и она, увиђајући да је непријатељ надвладао њеног мужа и заузео готово читаво краљевство, поклони ову свету руку, која показа Спаса света пресветлome кнезу Томи Палеологу, своме оцу, који ју је касније на лађи довезао до Италије и, скривену, све до данашњег дана с највећим поштовањем чувао“.²⁰

Текст повеље наводи на погрешан закључак тако да је тобоже реликвија боравила у Цариграду све до његовог пада под Турке иако је највероватнији повод за то било латинско пустошење тог града (1204).

г) У тексту повеље стоји да је кардинал Висарион „уз многе друге који су видели те мошти у Константинопољу, знајући истину, истинито је посведочио и зајамчио да је дар којим је Сијењанин, римски понтифик, љубазно обдарио и богато украсио Сијену заиста драгоцен.“²¹ Кардинал Висарион (1403-1472) никако није могао да види реликвију у Цариграду јер је она била у Српској цркви од 1219. Истини за вољу, сам текст повеље не каже експлицитно да је Висарион видео својим очима реликвију у Цариграду већ дословце тврди да он сведочи да је дар заиста драгоцен. Стога он не може бити сведок боравка реликвије у Цариграду.

Папина повеља даје утисак да је Тома Палеолог, као брат последњег византијског цара Константина XI, легалан претендент на византијски престо. Приказивање Томе Палеолога као дародавца и власника те руке исказује претензије на византијски престо у случају ослобађања Цариграда или барем дела окупираних византијских територија, како је и планирано крсташким походом који су заједно договарали папа Пије II и Тома Палеолог.

3) Информација о томе да је Тома Палеолог продао односно уступио реликвију за 1.000 дуката се не спомиње у претходна два документа о даривању реликвије: најпре папи а затим катедрали у Сијени. Примарни извори показују да ниједан од та два документа не садржи информацију о продаји или некој новчаној накнади.²² Информација о 1.000 дуката се појављује први пут после скоро 150 година од догађаја односно закључак о томе се изводи на основу бележака које је почетком 17. века прикупио ректор Опере Метрополитане из Сијене Маурицио Плачиди.²³

Закључак

У претходних петнаест година истраживачи који су се бавили темом реликвије деснице Светог Јована Крститеља у Сијени (Даница Поповић, Милена Јоксимовић и Анита Паолики) разбистрили су ситуацију и осветлили чињенице које се сада теже могу игнорисати.

²⁰ Milena Joksimović, „Pope Pius II's charter of donation,” 98, 103.

²¹ Исто.

²² Anita Paolicchi, *Reliquiari e tabernacoli*, 40.

²³ Исто.

С тим у вези, у телевизијском преносу локалне телевизије у Сијени који је уживо приказивао изношење руке Светог Јована Крститеља 21. јуна 2021. могло се чути да је цариградски патријарх Вартоломеј 2009. поклонио катедрали икону Светог Јована Крститеља, која је стављена у тајну собу где се чува реликвија. У преносу је поменуто да се реликвија до 12. века налазила у Константинопољу, а потом је поклоњена Светом Сави, оснивачу Српске цркве.²⁴ Дакле, у Сијени су се коначно могле чути тачне информације о временском периоду у ком је реликвија доспела у власништво Светог Саве.

Приликом свечане процесije уприличене током доласка главе Светог Апостола Андреја Првозваног у Рим 12. априла 1462. папа се заветовао да ће вратити реликвију одакле је и дошла.²⁵ Стога је глава Светог апостола Андреја Првозваног након више од 500 година боравка у Италији одлуком папе Павла VI 1964. враћена у Грчку.²⁶ Папа Павле VI је истакао да је светитељева глава пре више од 500 година дошла у Италију, у време папе Пија II како би била пред незадрживим насртајем Турака сачувана у Италији да не би дошло до њеног уништења или отуђења.²⁷ Та реликвија је стигла у Италију у истом времену и контексту заједно са осталим реликвијама, укључујући и руку Светог Јована Крститеља.

Према тој аналогiji Српској православној цркви би требало да буде враћена десна рука Светог Јована Крститеља, коју је Свети Сава даровао свом брату српском краљу Стефану Првовенчаном а он потом Српској цркви. Ову светињу је Јелена Палеолог Бранковић 1459. изнела из Смедерева и из Српске цркве, која се успротивила њеном избору да на чело Српске деспотовине ступи римокатолички владар. Јелена Палеолог Бранковић је затим ову реликвију предала свом оцу који ју је 1464. неовлашћено дао папи Пију II.

Објављени извори:

Мошин, Владимир, Ћирковић, Сима, Синдик Душан (приредили), *Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника. Књига I, 1186–1321*, Београд: Историјски институт, 2011.

²⁴ Ostensione della Santa Reliquia del braccio destro di San Giovanni Battista”, Gazzetta di Siena, <https://www.youtube.com/watch?v=MBxzHBoMgrw>. [приступљено: 5.2.2026.]

²⁵ Michael von Cotta-Schönberg, ed. and trans., *Collected Orations of Pope Pius II*, vol. 10, *Orations 64-77 (1462-1464)*, final version, Beau Bassin: Scholars’ Press, 2019, 170–174.

²⁶ Paolo VI, „Udienza Generale”, The Holy See, 23. settembre 1964, https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1964/documents/hf_p-vi_aud_19640923.html. [приступљено: 9.2.2026.]

²⁷ Исто.

Теодосије, *Живот Св. Саве*, у: Стара српска књижевност I, Матица српска – Српска књижевна задруга: Нови Сад – Београд, 1966

Pius II, *Pii Secvndi Pontificis max. Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*, ed. by Ioanne Gobellino, Francisco Band. Picolomineo. Romae: Ex typographia Dominici Basae, 1584.

The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes 1401–1477, trans. Marios Philippides, Amherst: The University of Massachusetts Press, 1980.

Литература:

Cotta-Schönberg, Michael von, ed. and trans. *Collected Orations of Pope Pius II*, Vol. 10, *Orations 64-77 (1462-1464)*, Beau Bassin: Scholars' Press, 2019.

Joksimović, Milena, „Pope Pius II's charter of donation of the arm of St John the Baptist to Siena cathedral”, *Zograf*, 41, Београд, 2017, 95–105.

Paolicchi, Anita, *Reliquiari e tabernacoli. Un'indagine comparativa delleoreficerie sacre del mondo bizantino-slavo*, докторска дисертација, Università di Firenze, 2020.

Поповић, Даница, *Ризница спасења. Култ реликвија и српских светих у средњовековној Србији*, Београд: Балканолошки институт САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2018.

Popović, Danica, „The Siena relic of St John the Baptist's right arm”, *Zograf*, 41, Београд, 2017, 77–94.

Спремић, Момчило, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд: Службени гласник, 2021.

Фекете, Егон, „Учешће Св. Саве или његових сарадника у изради Жичке повеље”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 2, Нови Сад, 1959, 76–87.

Интернет извори:

„Жичка повеља,” *Манастира Жича*, <https://zica.org.rs/o-manastiru/zicka-rovelja/>. [приступљено: 2.2.2026.]

Ostensione della Santa Reliquia del braccio destro di San Giovanni Battista”, *Gazzetta di Siena*, <https://www.youtube.com/watch?v=MBxzHBoMgrw>. [приступљено: 5.2.2026.]

Paolo VI, „Udienza Generale”, *The Holy See*, 23. settembre 1964, https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1964/documents/hf_p-vi_aud_19640923.html. [приступљено: 9.2.2026.]

*Summary***Jovana Raković****THE RIGHT HAND OF ST. JOHN THE BAPTIST IN SIENA:
AN EXAMPLE OF THE MISAPPROPRIATION OF
A RELIC OWNED BY THE SERBIAN CHURCH**

The paper discusses the right hand of Saint John the Baptist, which is currently located in Siena (Italy). Following the death of the Serbian Despot Lazar Branković, his widow Jelena Paleolog Branković took a portion of the Serbian valuables, including this relic, to her father Thomas Palaiologos, who unauthorizedly gifted it to Pope Pius II. The paper analyzes the acts drafted with the aim of legalizing the transfer of the relic into the ownership of Pope Pius II and the city of Siena, which lack the key facts that would demonstrate the origin and the ownership rights over the holy relic. The paper considers the possibilities for the return of this cultural and spiritual treasure.